

A hazai behozatal alakulása, bővülésének okai, összefüggése az export növekedésével

VISZT ERZSÉBET

A magyar gazdaság csatlakozása után nem várható a rendszerváltás óta kialakult magas importfelhasználás csökkenése. Ellenkezőleg: továbbra is gyors ütemben fog nőni a behozatal, bár maga a csatlakozás nem hat erősen a külkereskedelemre, hiszen a piaci harmonizálási folyamatok nagyrészt már lejátszódtak. Az import bővülésére keresleti oldalról a gyorsuló ütemű feldolgozóipari növekedés és a – nagyrészt informatikai – beruházások, a gépkocsik és tartós fogyasztási cikkek iránti lakossági kereslet emelkedése hat. Kínálati oldalról számolni kell azzal, hogy – az EU közös vámjai életbe lépésével – nő az EU-n kívüli import versenyképessége, folytatódik a magyar piacon is az olcsó bérű ázsiai országok térnyerése.

A magyar gazdaság tradicionálisan importigényes. Az import/GDP-hányados mind a nemzeti számlák módszertana szerint számított áru- és szolgáltatásimport (amelynek része az idegenforgalom, a szállítás, a kereskedelem, az üzleti szolgáltatások stb.), mind a külkereskedelmi mérlegben szereplő áruimport esetében növekvő (lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat

Az import és néhány makrogazdasági mutató összefüggése 1991–2002 között (Százalékban)

	Import/export	Export/GDP	Import/GDP	Import/belföldi felhasználás	Import/beruházás	Import/fogyasztás
1991	102,9	32,7	33,7	33,4	161,3	41,9
1992	100,9	31,4	31,7	31,6	159,8	37,7
1993	131,1	26,4	34,6	32,0	183,3	39,2
1994	122,4	28,9	35,4	33,2	176,0	42,0
1995	103,4	37,3	38,5	38,0	192,3	49,8
1996	102,8	38,9	39,9	39,5	186,5	53,8
1997	99,9	45,5	45,5	45,5	204,5	62,6
1998	104,2	50,6	52,7	51,6	223,1	72,8
1999	104,7	53,0	55,5	54,1	232,0	75,0
2000	106,6	61,2	65,3	62,7	269,9	89,5
2001	103,5	60,7	62,8	61,5	265,5	84,8
2002	106,2	61,2	65,0	62,5	269,6	84,2

Forrás: GDP-mérleg, KSH és GKI Rt.

Viszt Erzsébet, a GKI Gazdaságkutató Rt. kutatásvezetője.

Az 1. táblázat az import megnövekedett szerepét mutatja be, a legalapvetőbb makrogazdasági összefüggések felhasználásával, tanúsítva, hogy a behozatal értéke a táblázatban szereplő 12 év közül 11-ben nagyobb volt a kivitelénél, ebből is következően az import GDP-hez viszonyított aránya 1997-et kivéve meghaladta az export/GDP-arányt. Az import és export lényegében együtt mozgott. Ebben lényeges szerepet játszottak a külföldi működőtőke-befektetések, az, hogy főként exportra gyártó, de import alkatrészeket, anyagokat feldolgozó összeszerelő üzemek létesültek. A behozatal aránya jelentősen megnőtt a belföldi felhasználáshoz képest is. Kevésbé a beruházásokhoz, nagyobb mértékben a fogyasztáshoz viszonyított hányadosok emelkedtek – az időszak egészében duplájára nőttek.

Az import/GDP-hányados tekintetében az 1991–2002 közötti időszak két periódusra bontható: az 1991–1996 közötti, lassan változó és az 1997 utáni, gyorsan növekvő időszakra, amikor a GDP gyors, 4 százalékos feletti ütemben növekedni kezdett. Habár az évtized első felében még alacsony volt az import/GDP-arány, a gazdasági átalakulás első periódusára jellemző élénk gazdasági átrendeződés, piacnyitás idején megnőtt a külkereskedelmi deficit.

A behozatal gyors növekedése a rendszerváltás után először 1993-ban okozott egyensúlyi feszültségeket, amikor több mint 20 százalékkal nőtt, miközben a kivitel üteme csökkent. 1994-ben az import szintje további 14 százalékkal emelkedett, nőtt a külkereskedelmi deficit, 1993–1994-ben a deficit meghaladta a GDP 9 százalékát. Az 1993. évi egyensúlyromlásban nagy szerepe volt a gépbehozatal 52 százalékos növekedésének. 1994-ben a gépipport nem nőtt, a deficitet a fogyasztás gyors növekedéséhez kapcsolódó feldolgozott termékek importja okozta. Az adatok ugyan nem tartalmazzák a vámszabad területi külkereskedelmi forgalmat, e nélkül 1994–1996-ban mérséklődött a gépek behozatala. 1995-ben egyébként a stabilizációs intézkedések hatásaként az élelmiszer és a feldolgozott termékek importja is csökkent, és jelentősen javult a külkereskedelmi egyensúly. A gyorsan növekvő vámszabad területi cégek forgalma csak 1996-ban jelent meg a statisztikában, az adatok viszont csak 1997-től egyértelműek. Ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy felgyorsult az import növekedése, részint a beruházások emelkedése, részint – a vámszabad területi konstrukció velejárájaként – a termelési szerkezet importigényessé válása miatt. Jól kifejezi ezt, hogy 1997–2002-ben a gépipport – 2001 kivételével – gyorsabban növekedett, mint a teljes import. Mivel a gépipari termékeknek széles az a köre, amely egyaránt szolgálhatja a fogyasztást és a beruházást, nehezen választhatóak szét a gépipportadatok aszerint, hogy melyek számítanak beruházási javaknak, illetve melyek szolgálják a fogyasztást. További szempont, hogy mivel Magyarországon a bér munka jellegű feldolgozóipari termelés igen elterjedt, s a gépipar szerepe ebben növekedett a vizsgált időszakban, a gépipport növekedésében nem kis része volt az összeszerelésre beszállított géppalkatrész-importnak is.

Kedvező, hogy az áruforgalmi import/export-hányados csökkent dollárban: 1996-ban még 15 százalékkal haladta meg a behozatal értéke a kivitelét, 2001-re ez 10 százalékra mérséklődött. E mögött az áll, hogy a belföldi termelés kiszorította a behozatal egy részét, s fontos szerepet játszott benne a dollár euróhoz képesti gyengülése is (tekintettel arra, hogy az importforgalom nagyobb része bonyolódik dollárban, mint az exportforgalomé).

A kilencvenes évek alatt, s az ezredforduló után is fennmaradt a magas külkereskedelmi deficit, bizonyítva, hogy a gazdasági felzárkózás magyarországi modellje, amely nagymértékben a külföldi működő tőkére épült, hosszabb távon is importigényes fejlődési modell. Az export és import növekedési volumeneit vizsgálva megállapítható, hogy a kivitel és a behozatal szorosan együtt mozgott. (Lásd a 2. táblázatot.)

A külkereskedelmi deficit mértéke végig kezelhető volt, abban az értelemben, hogy az exportot meghaladó import által okozott többletkiadásokat részben ellensúlyozták az

idegenforgalom növekvő bevételei, egyéb, a fizetési mérlegben elszámolt bevételek (egyéb szolgáltatások mérlegének, illetve a jövedelemáramlásoknak a kedvező alakulása), részben pedig a folyó fizetésimérleg-hiányt finanszírozni lehetett a külföldi működő tőkével.

2. táblázat

A behozatal, a kivitel és a külkereskedelmi mérleg alakulása 1991–2002 között
(Százalékban)

	Import	Gépipport Előző év=100%	Export	Külkereskedelmi mérleg, milliárd dollár	Külkereskedelmi mérleg/GDP (%)
1991	105,5	122,5	95,1	-1,2	-4,1
1992	92,4	90,6	101,0	-0,4	-1,0
1993	120,9	152,7	86,9	-3,6	-9,4
1994	114,5	100,0	116,6	-3,9	-9,1
1995	96,1	87,1	108,4	-2,6	-5,7
1996	105,5	102,6	104,6	-3,1	-5,3
1997	126,4	149,9	129,9	-2,1	-4,7
1998	124,9	135,7	122,5	-2,7	-5,8
1999	114,3	124,4	115,9	-3,0	-6,3
2000	120,8	131,1	121,7	-4,0	-8,5
2001	104,0	103,9	107,7	-3,2	-6,1
2002	105,1	107,3	105,9	-3,3	-5,0

Forrás: KSH-adatok alapján saját számítás.

Az importigényesség növekedésében a társult országokban, így Magyarországon is szerepe volt annak, hogy a vámok és illetékek csökkenésével, illetve megszűnésével lényegesen olcsóbbá vált az EU-ból származó import. Ez számos feldolgozóipari cikkszoportban igen jelentős, például 1997-ben 9-10 százalékos versenyképességi előnyt jelentett a behozott termékek számára, és ez szívó hatást gyakorolt az importra. A következő években ennél lényegesen kisebb mértékben javult az import versenyképessége. A Társulási Szerződés szerint 2000-ben szűnt meg az érzékeny szektorok védelmét biztosító, ún. lassító listán szereplő áruk vámbontása, ami elvileg újabb lökést adott ezek behozatalának. Mivel ezek súlya az importot meghatározó gépek és gépi berendezések mellett kicsi és csökkenő mértékű, s igen élénk volt a gépek külkereskedelmi forgalmának növekedése, nem mérhető le az import alakulásában: 2000-ben a behozatal volumennövekedése – az előző évi kisebb lassulás után – újra 20 százalék fölötti értékre kúszott.

Az országban működő külföldi, illetve vegyes tulajdonú iparvállalatok erősen importigényes termelési szerkezetet alakítottak ki, *beszállítóik* széles körben a fejlett országokból kerülnek ki. A belkereskedelmi cégek tekintélyes hányada is külföldieké, s más országok beszállítói nagy arányban vesznek részt ellátásukban, bár a hazai ellátók köre is lassan bővül. A telekommunikáció, a szállodaipar, az infrastruktúra más ágainak nagyarányú fejlesztése is igen importigényes, amelyet a tőkeimportra nyújtott vámmentesítés is támogatott. Emellett a magas importigényesség kialakulása annak is tulajdonítható, hogy a multinacionális vállalatok igen hatásos piacukatató tevékenységet folytatnak, széles körben keresik a legolcsóbb beszállítókat. Az igényes, magas hozzáadott értéket képviselő alkatrészeket, részegységeket pedig továbbra is megszokott, uniós beszállítóiktól rendelik meg. Mindezek miatt a hazai termelők igen nehezen tudják kiszorítani a

külföldieket, ami makroszinten a hosszabb távon is fennmaradó magas importigényességben nyilvánul meg. Az EU-n kívüli Suzuki azonban jó példa arra, hogy megfelelő érdekeltség esetén bővíthető a hazai beszállítói hálózat. Továbbra is nagy jelentőségűek az olyan beszállítói programok – elsősorban az autógyártásban, de más területeken is –, amelyek állami és majd az EU-forrásokat is felhasználva segítenék a hazai termelőköt abban, hogy tartósan partnereiké válhassanak a külföldi vállalatoknak.

Némi meglepetést okozott az utóbbi évek során – különösen 2001–2002-ben –, hogy a belföldi fogyasztás növekedési ütemének gyorsulása nem tükröződött az import bővülésében, sőt, azokban az utóbbi években, amikor gyorsult a fogyasztás bővülése, lelassult a behozatal növekedési üteme. A 2. táblázatban láthatjuk, hogy az import/fogyasztás-hányados – változatlan áron – 2001-ben kissé csökkent, 2002-ben pedig stagnált.

Az import felhasználás szerinti szerkezetének vizsgálata a statisztikai adatok ilyen jellegű feldolgozásának hiánya miatt igen korlátozott. A magyar statisztikai feldolgozás alapanyag-centrikus, a felhasználás irányáról keveset mond. A rendelkezésre álló adatok alapján legfeljebb csak becslések készíthetők arra vonatkozóan, hogy az import mekkora hányada kapcsolódik a fogyasztás és mekkora a beruházások növekedéséhez.

A következő (3–5.) táblázatokban saját számítást mutatunk be arra vonatkozóan, hogyan alakult a gépipari import a felhasználás szerint. A számítást a KSH adatszolgáltatára alapozzuk, amely négy számjegyre tartalmazza a – mintegy 170 tétel – importárut. A számítást torzítja, hogy az ún. védett adatokat a KSH nem adhatta ki, de ez számításaink szerint évente legfeljebb 7 százalékkal csökkentette az adatok értékét.

Az importot három kategóriába soroltuk, és becslést végeztünk arra, hogy az egyes áruk mely kategóriába tartoznak. A kategóriák a következők voltak: 1. termelőeszközök, 2. fogyasztási cikkek, 3. alkatrészek, részegységek. A besorolás sok pontatlanságot tartalmazhat, hiszen egy-egy kategória mögött többcélú felhasználás is lehet. Megjegyezzük, hogy nagy azon árucikkek köre, amelyek egyaránt szolgálnak beruházási célokat és fogyasztást, ilyenek: a személygépkocsik (a fogyasztási cikk kategóriába soroltuk be), vagy az igen nagy súlyú képviselő számítástechnikai adatfeldolgozó berendezések. Számításainkban ezeket fele-fele arányban tekintettük beruházási célú importnak és fogyasztási célúnak. Növekvő a száma azoknak az áruknak, amelyek továbbfeldolgozást szolgálnak (alkatrészek, tartozékok). Az ebbe a kategóriába való sorolás is tartalmazhat pontatlanságokat, hiszen ezek egy része olyan alkatrész, illetve részegység, amit beruházásra, illetve fogyasztási célra használnak fel.

A becslésre támaszkodó eredményeket a 3. és 4. táblázatok tartalmazzák.

3. táblázat

A gépipari import alakulása a felhasználás célja szerint (Százalékban)

A felhasználás célja	1998/1995	2001/1995	2001/1998
Beruházások	193	271	140
Fogyasztás	206	278	134
Továbbfeldolgozás	469	728	155

Forrás: KSH-adatszolgáltatás alapján saját számítás.

Az időszakon belül jól megkülönböztethető a két periódus: a fogyasztást szolgáló import 1995–1998-ban jóval gyorsabban bővült, mint a beruházásokat szolgáló gépipari import, az időszak második felében pedig a gazdaság modernizációját szolgáló beruházási célú import nőtt gyorsabban. Igen gyors bővülés következett be az időszak elején a továbbfeldolgozást

szolgált importban, ami az élénk nemzetközi integrálódási folyamatot és a betelepült külföldi vállalatok összeszerelő munkákra való specializálódását egyaránt tükrözi.

A 4. táblázatban láthatjuk, hogy majdnem kétszeresre nőtt a továbbfeldolgozásra importált gépek részaránya az összes gépimportban, és megközelíti a gépbehozatal felét. A beruházási célú gépek a gépimport egyharmadát, a fogyasztási célúak egynegyedét teszik ki – az említett módszertanból következő megszorításokkal.

4. táblázat

A gépimport megoszlása felhasználás szerint
(Százalékban)

	1995	1998	2001
Beruházás	44,3	32,6	31,5
Fogyasztás	33,3	25,5	23,6
Továbbfeldolgozás	23,4	41,9	44,9
Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH-adatszolgáltatás alapján saját számítás.

Az 5. táblázat már az összes importra vonatkozik. E szerint a legmérsékeltőbb volumen-növekedés az energiabehozatalt jellemezte, amit a nyersanyagok importja követett. A beruházási javakat és fogyasztási cikkeket tartalmazó gépimport növekedése három és félszeres volt, a főként fogyasztási cikkeket tartalmazó feldolgozott termékeké közel kétszeres. Az értékindexek és volumenindexek eltérését az árak eltérő alakulása befolyásolta elsősorban, de emellett fontos szerepet játszott az árfolyamok alakulása. Igen eltérően alakultak az értékindexek: euróban számítva az értékindex meghaladta a volumenindexet, ami az euró gyengülő árfolyamára utal. A dollár értékindex alatta maradt a volumenindexnek, ami a dollár erősödésének tudható be. Az eltérések ellenkező előjelűek voltak az egyes árucsoportokban, attól függően, hogy az importárak milyen valutában merültek fel.

5. táblázat

Az import alakulása SITC-árufröcsoportok szerint 1995–2001 között
(1995=100 százalék)

	Volumen	Euró	Dollár
Élelmiszerek	151,9	176,1	120,4
Nyersanyagok	135,2	145,3	98,9
Energia	115,6	224,1	153,4
Feldolgozott termékek	193,7	234,9	160,5
Gépek	353,6	533,1	365,3
Összesen	239,1	318,3	201,3

Forrás: KSH-adatok alapján saját számítás.

A magyar gazdaság fontos strukturális jellemzője a kilencvenes években, hogy szinte minden gyártási ágban nőtt az importigény. A jelentős exportbővülés és importfelhasználás szorosan összefügg, mert egyre nagyobb teret nyer az iparban az importált részegységek összeszerelése. A növekvő számú külföldi kereskedelmi vállalat is vonzza az importot, a bevásároló központokban például az iparcikkek nagy része importáru. A behozatal növekedését emellett a beruházások élénkülése is okozza, amennyiben a

gépi beruházások elsősorban importon alapulnak. Nincs is kilátás arra, hogy – a kialakult gazdasági szerkezet sajátosságaiból adódóan – néhány éven belül ez megváltozzon.

Az import a belső fogyasztásban is jelentősebbé vált: a lakossági *fogyasztásban* a gépipari termékek kétharmada importból származott, e termékcsoportnál emelkedett legjobban a fogyasztás importtartalma (főleg a személygépkocsik, híradástechnikai termékek, tartós háztartási cikkek fogyasztásának bővülése miatt). A *beruházások* importtartalma is lényegesen megnőtt, amit a feldolgozóipar hatalmas technikai lemaradása indokol. Ezt a kilencvenes évtized elején ösztönözte, hogy a külföldi befektetők számára a beruházási javak importját vámkedvezmény támogatta.

A *kilencvenes évtized egyik nagy gazdaságpolitikai dilemmája ezért az import nagymértékű, exportot meghaladó növekedéséből ered.* 1990–1993 között legjobban a gépek (köztük a személygépkocsik), valamint a fogyasztási cikkek behozatala bővült, de a termelő célú alapanyag- és félkésztermék-behozatal csökkent; összhangban a feldolgozóipar leépülésével, a termelés csökkenésével. 1994–1996-ban viszont igen jelentősen visszaesett a gépiport (többek között a személygépkocsi-behozatal magas vámterhei miatt), és mérsékeltebben bővült a fogyasztásicikk-import. Jelentősen növekedett viszont – közvetlenül az 1995. márciusi stabilizációs intézkedések után is – az anyagok, félkész termékek, alkatrészek behozatala. Ez annak ellenére így történt, hogy a bevezetett 8 százalékos vámpótlék és a leértékelések hatásaként 1995-ben ezeknél a termékek-nél volt a legmagasabb az árszint növekedése, de ezt az exportra termelők továbbhárították. A feldolgozott termékek behozatalának növekedése a bér munkához behozott anyagok növekedése mellett a fogyasztási cikkek importnövekedéséből is eredt, ami az 1995. évi visszaesés után ismét bővülni kezdett. (Lásd a 6. táblázatot.)

6. táblázat

**Az EU-import első húsz árucsoportjának részaránya 1996-ban és 2002-ben
(Százalékban)**

1996	2002
Egyéb szállítóeszköz: 13	Villamos gép, villamos készülék és műszer: 14,3
Villamos gép, villamos készülék és műszer: 7,6	Közúti jármű: 9,8
Textilfonal, szövet, egyéb textilipari gyártmány: 7,5	Energiafejlesztő gép és berendezés: 7,5
Általános rendeltetésű ipari gép: 6,5	Általános rendeltetésű ipari gép: 7,4
Speciális szakipari gép: 4,5	Híradás-technikai, hangrögzítő és -lejátszó készülék: 5,5
Papír, karton, papírpép és ezekből készült termék: 4,4	Egyéb különféle feldolgozott termék: 4,3
Fémtermék: 4,1	Textilfonal, szövet, egyéb textilipari gyártmány: 4,2
Híradás-technikai, hangrögzítő és -lejátszó készülék: 4,1	Irodagép és gépi adatfeldolgozó berendezés: 4,2
Egyéb, különféle feldolgozott termék: 4,1	Fémtermék: 4,1
Gyógyszer és gyógyszerészeti termék: 3,5	Speciális szakipari gép: 3,5
Ruházati cikk és öltözékkiegészítő: 3,0	Gyógyszer és gyógyszerészeti termék: 2,6
Vas és acél: 2,8	Papír, karton, papírpép és ezekből készült termék: 2,5
Egyéb vegyi anyag és termék: 2,7	Vas és acél: 2,3
Nemfémes ásványból készült termék: 2,3	Műanyag alapanyag: 1,9
Szerves vegyi termék: 2,2	Szakmai, tudományos ellenőrző műszer: 1,8
Irodagép és gépi adatfeldolgozó berendezés: 2,2	Nemfémes ásványból készült termék: 1,7
Műanyag alapanyag: 2,2	Ruházati cikk és öltözékkiegészítő: 1,7
Készbőr, bőrgyártmány, kész szőrmés bőr: 2,1	Egyéb vegyi anyag és termék: 1,7
Szakmai, tudományos ellenőrző műszer: 2,0	Műgyanta, műanyag, cellulózészter és -éter: 1,4
Műgyanta, műanyag, cellulózészter és -éter: 1,7	Színesfém: 1,4

Forrás: KSH-adatok alapján saját számítás.

Az import *relációs struktúrájának* változása hasonló jegyeket mutat, mint az exporté: jelentősen csökkent a volt szocialista országokból származó behozatal aránya: 1990-ben még innen származott a behozatal egyharmada, 1996-ban már csak egyötöde.

A kelet-európai szállítók közül a legnagyobb arányt képviselő *volt Szovjetunió* részaránya 1985-ben még 30 százalék volt, 1990-ben 20, 1996-ban pedig az utódállamok már csak mintegy 12 százalékos részarányt képviseltek a magyar behozatalban. A *CEFTA-országokból érkező import* átmeneti csökkenés után lényegében a KGST-időszakénál alig alacsonyabb, mintegy 8 százalékos. Az EU-tagországok az importon belül is a legnagyobb súlyt képviselik: 1990-ben még az import mintegy 40 százaléka, 1996-ban pedig több mint 60 százaléka származott a 15 mostani EU-országból.

A magas importigényesség és ellensúlyozásának feltételei az Európai Unióhoz való csatlakozás után (néhány korábban csatlakozott ország példáján keresztül)

Magyarország csatlakozása különbözik más, később csatlakozó országokétól abból a szempontból, hogy a kereskedelmi nyitás már évekkel korábban megtörtént, a kereskedelmi korlátokat, vámokat és importkvóták nagyrészt leépítették. Az elmúlt évtized során a nagymértékű külföldi működőtőke-beáramlás is lezajlott, ezért a csatlakozáshoz kapcsolódóan ennek érezhető nagy volumenű növekedésére és az ebből fakadó előnyökre nem érdemes számítani. A kereskedelmi kapcsolatok terén is megtörtént már az EU-orientáció.

Görögország, Spanyolország és Portugália, valamint a korán csatlakozó, de csak a kilencvenes évek második felében felzárkózó *Írország* esetében annak a folyamatnak lehettünk tanúi, hogy a kereskedelmi kapcsolatok jelentősen eltolódtak az uniós piacok felé, amelyek 75-85 százalékos arányt képviselnek a tagország kereskedelmében. Ha ebből indulunk ki, állíthatjuk, hogy a gazdasági kapcsolódás valójában többé-kevésbé megvalósult Magyarország és az EU között, s hogy a csatlakozás igazán a politikai integráció szempontjából jelentős.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a csatlakozás kísérője a lakossági fogyasztás, ezzel az import gyorsulása, ez jellemezte a dél-európai országokat. *A csatlakozás utáni első évtizedben mind a négy állam esetében rohamosan nőtték a beáramló külföldi beruházások*, ez a gazdaságok fő hajtóereje. Spanyolország és Portugália esetében a közvetlen külföldi beruházások a nagyvárosok térségébe koncentráltak a kiegyensúlyozatlan infrastruktúrájának köszönhetően, ezáltal növelték a fejlettségbeli és életszínvonalbeli különbséget a városok és a vidék között. Ebből az a fontos Magyarországra nézve, hogy a kereskedelem és a tőke hatásai akkor oszlanak el a különböző térségekben egyenletesen, ha a szállítási, közlekedési, kommunikációs, informatikai és nem utolsósorban a megfelelő emberi erőforrások rendelkezésre állnak minden térségben. Jelenleg Spanyolországban a madridi régió az EU-átlag körüli jövedelemmel rendelkezik, míg Galícia vagy Estremadura fejlettségi szintje mindössze 65-70 százalékos.

Írországban a beáramló külföldi tőke modernizációs hatása erőteljes volt, ennek eredményeként sikerült Írországnak elszakadnia az angol piactól: a külföldi beruházásokkal nyert új piacok révén az addig Nagy-Britanniába áramló exportrészarány 90 százalékról 30 százalékra csökkent. Ugyanez a tendencia figyelhető meg Írország és az EU viszonyában: 70 százalék körül stabilizálta kereskedelmi kapcsolatainak az unióhoz kötődő – enyhén csökkenő – részarányát. A gazdasági függőség Magyarország esetében is fennáll, hiszen regionálisan is koncentrált a magyar külkereskedelem (a magyar export kb. 50 százaléka Németországba, 70 százaléka is három országba – Németország,

Ausztria, Olaszország – áramlik). Az ír példa olyan külgazdasági stratégia megfogalmazását sugallja, amely az exportszerkezet diverzifikálását eredményezi.

Portugáliában a csatlakozás után gyorsabban bővült a kereskedelem, mint az EU vagy a világ kereskedelme, s a kereskedelmi kapcsolatok egyértelműen eltolódtak az unió felé: a portugál kivitel 82 százaléka az EU-ba irányul, és behozataluk 75 százaléka származik onnan. A kereskedelmi mérleg deficitese, amely egyre nő a növekvő nyersanyag-importigény miatt. Dél-Amerika mint exportcélország fontos a portugál gazdaság számára, bár az integráció kapcsán csökkent súlya az ország kereskedelmében.

Latin-Amerika a spanyol és portugál kereskedelmi kapcsolatok egyik fontos partnere a köztük lévő nyelvi, kulturális hasonlóságok miatt is. Ugyanezt a szerepet töltik be az angol-szász országok (USA, Nagy-Britannia) Írország kapcsolataiban. Görögország esetében nem fedezhető fel tradicionális kereskedelmi partner.

A *portugál kivitel* ágazati szinten a következőképp módosult a belépés után: a gépexport ugrásszerűen növekedett, míg az élelmiszerexport volumene nem változott, ugyanakkor jelentős kereskedelmeltérítő hatással találkozunk a csatlakozás kapcsán. Megfigyelhető, hogy az élelmiszerexport iránya az EU felé fordult, ami az exportált élelmiszerek harmadát-felét jelentette. A hagyományos textil-, ruházati, cipőipari termékeket továbbra is nagy mennyiségben állították elő, de párhuzamosan fejlődött a telekommunikációs és a villamos berendezések gyártása is.

Portugáliában a behozatal földrajzilag diverzifikáltabb, mint a kivitel. A gépipport növekedése átlag alatti, viszont jelentős az elmaradás a modern technológia behozatalánál. A könnyűipari és az élelmiszerimport három-négyszeresére nőtt, ami annak a következménye, hogy az erőforrásokat a gépiparba csoportosítják át, így az említett két ágazatban szükséges a hazai termelés helyettesítése importtal.

Spanyolországot az integráció miatt kikényszerített alapvető változások „permanens sokk”-ként (Hamar, 1999, 63. o.) érintették. Akárcsak a portugál, a spanyol gazdaság is erősen függ az energiahordozóktól, krónikusan magas a külkereskedelmi deficit, ennek nagy része a csatlakozás előtt az Egyesült Államokkal és Japánnal való kereskedelméből származott. Spanyolország az 1985-ben történt csatlakozás idején kevésbé volt nyitott, mint Portugália. A gazdasági nyitás perspektívája, valamint a munkaerőköltségek terén meglévő előnyei látványosabb növekedést vetítettek előre, ami azonban nem következett be. A csatlakozást több tényező okozta: a) olyan ágazatokra szakosodott, amelyek termékeire nem volt bővülő kereslet világszinten; b) a dinamikusan növekvő keresletű termékek piacán komparatív hátránnyal rendelkezett a fejlett (OECD-) országokkal szemben; c) a munkaerőpiac rugalmatlan volt a szerkezeti változásokkal szemben, ami magas munkanélküliséget eredményezett, miközben hiányzott a képzett munkaerő.

Spanyolországban 1986 és 1990 között eltörölték a vámokat és korlátozásokat a Közös Piac felé, s a korábbi szigorú importkorlátok lebomlása miatt megugrott az importkereslet, miközben a hirtelen külkapcsolat-bővítés és nyitás következtében látványosan nőtt az export is. Tapasztalható volt, hogy az Európai Közösségen kívüli országokkal csökkentek a kereskedelmi kapcsolatok, ami némi lassulást okozott a kivitel növekedésében.

„A kereskedelemben kerülő termékek spanyol piacainak [...] integrálódása az EK-ba ugyanakkor jelentős hosszú távú előnyök forrása lehet. Mivel a spanyol kereskedelem közel fele ágazatok közt bonyolódott a csatlakozást megelőzően, a relatíve munkaigényes tevékenységeknél meglévő komparatív előnyök fokozott kihasználása a kereskedelemből származó jelentős haszon kihasználását eredményezheti. A kereskedelem liberalizálása következtében átrendeződő relatív árarányok hatására a termelés szerkezete várhatóan az importtal versenyző termékek termelésétől a munkaigényes termékek exportorientált gyártása felé tolódik el. Másrészt az a körülmény, hogy a kereskedelmi

áramlások másik fele ágazaton belül bonyolódik, a hosszú távon realizálható haszon további növekedéséhez járulhat hozzá a fokozódó versenyből, a nagyságrendi és specializációs előnyök kihasználásából származó pótlólagos haszon révén. Vagyis Spanyolország egyrészt fokozatosan kihasználja meglévő komparatív előnyeit azáltal, hogy egy sor munkaigényes termék nettó exportörvé válik, másrészt egy-egy terméksoporton belül tovább specializálódva a nagyobb piacméretből és fokozódó versenyből származó előnyeit is fokozhatja. Ez a stratégia segítheti Spanyolországot abban, hogy sikerrel vegyen részt a még nagyobb bérelőnyökkel rendelkező nem EK-országok versenyében az EK-piacokon.” (Hamar, 1999, 68. o.)

Görögország példa arra, hogy milyen gazdaságpolitikával ne menedzseljük az ország integrációját. A görög gazdaság a csatlakozás előtt is körül volt bástyázva protekcionista intézkedésekkel, de utána is a hazai termelők támogatásával és importvámokkal igyekeztek védekezni az EU liberalizációja ellen. Az integráció első éveiben, 1981 és 1986 között az export GDP-hez viszonyított aránya nem változott (41 százalék), míg az importigény megnőtt (61,2 százalékról 69,1 százalékra). A súlyos kereskedelmimérleghiánynak több mint a fele a közösséggel folytatott kereskedelemről származott. Az importnövekedés elsősorban annak köszönhető, hogy a fogyasztói igények megnöttek a csatlakozás után, ily módon egyirányú kereskedelemteremtő hatás érvényesült. A legjelentősebb kereskedelmi hiány az agrárágazat fejlesztésének elmaradása miatt a mezőgazdasági termékek körében alakult ki. Görögország esetében is lejátszódott a többi országhoz hasonlóan a kereskedelmeltérítő folyamat, hogy kereskedelmi kapcsolatai áttevődtek az unió országaiba, míg más külkapcsolatai, így a kelet-európaiak is leépültek. Az exporttermék-szerkezet túlzottan koncentrált, a hagyományos textil-, ruházati ipar és a kohászati árucikkek dominálják a kivitelt. Hiányoznak a modern, diverzifikált termelési folyamattal, magas feldolgozottsággal és hozzáadott értékkel rendelkező ágazatok. Mivel a versenyképesség fokozását nem a termelékenység javításával, hanem exportösztönzéssel akarták elérni, ennek hatásaként a szakosodás a munkaerő-igényes ágazatok irányába tolódott el. A szerkezeti alkalmazkodás nem árversenyhez, hanem munkanélküliséghez és a termelés visszafogásához vezetett. Az iparágon belüli kereskedelem a hagyományos ágazatokra jellemző, a modern iparágak esetében az ágazatok közti kereskedelem van túlsúlyban. Az 1989–1994 közötti közös piaci recessziót Görögország úgy vészelte át, hogy külső piacok felé nyitott. Bővült a kereskedelem Kelet-Európával, Dél-Amerikával, Japánnal. Így is az EU maradt a fő partner, az export 78 százaléka oda áramlott. A görög gazdaság esetében a liberalizációnak nem kereskedelemteremtő, hanem főleg kereskedelemeltérítő hatása volt. Az exportorientált ágazatok továbbra is a textilipar és a mezőgazdasági szektorok. A görög acélipar a verseny áldozatává vált. A gazdaság egészére vonatkozóan szükség volna technológiai fejlesztésekre.

Írország a gazdasági felzárkózás iskolapéldája. Azonban esetében három évtizednek kellett eltelnie a csatlakozástól számítva, míg teljesítménye meghaladta az EU átlagát. Ehhez szükség volt a külfölditőke-beáramlásra a tudás- és technológiaintenzív szektorokba, és ehhez kapcsolódóan a munkaerő képzettségének és átképzésének növelésére.

Fontos jellemzője az Írországba áramló tőkének – és ez Portugália és részben Spanyolország esetében is így van –, hogy olyan ágazatokban hozott létre új kapacitásokat, amelyek termékeire világszerte nagy a kereslet, és a gyorsan növekvő piacokat célozzák meg. Ez a gépiparon belül az irodagép- és a villamossági gépgyártás (azaz számítástechnika, elektrotechnika), illetve a vegyi cikkek. A gazdaság nyitottsága csökkenti a belföldi piac jelentőségét. Az ír gazdaságba áramló külföldi beruházások nagy része amerikai eredetű, amely termelékenyebb és magasabb jövedelmezőségű, mint a hazai vállalkozások. Feldolgozóipari termelésüknek több mint 90 százaléka exportra kerül. Az ír példa alapján megfigyelhető, hogy a külföldi beruházók nem a komparatív előnyöket követik,

hanem a növekvő hozadékú ágazatokba fektetnek be. A multinacionális cégeknek ez kedvezőbb, mert így részfolyamatokat oszthatnak meg világszinten, egy-egy országban a termelési részfolyamat nagyobb méretekben, gazdaságosabban történhet, és nemzetközi szinten koncentrálhatják a kutatási tevékenységeket.

Írország sikeres iparpolitikájának alapja az a felismerés, hogy – igen magas fejlettségi szinten – már nem a tőkebeáramlásban látják a növekedési potenciált, hanem a hozzáadott érték növelésében, a technológiai fejlődésben, a tudás- és technológiaintenzív termékekben rejlik, ami nem feltétlenül következménye a külföldi működőtőke-beáramlásnak.

Tanulságos, hogy a közgazdasági elmélet feltételezéseivel ellentétben a *nemzetközi munkamegosztásban való rohamosan bővülő részvételük nem a korábbi komparatív előnyeiknek megfelelően alakult*. A külföldi befektetések, a termelés és a kivitel leginkább azokban az ágazatokban bővült, ahol korábban komparatív hátrányokat állapítottak meg. Írország kedvező adottságait kihasználva a nagy multinacionális cégek befektetéseiket főként a növekvő hozadékkal rendelkező tevékenységekbe irányították, és versenyelőnyeiket kiaknázva nem követték, hanem *megteremtették* ezeken a területeken *Írország komparatív előnyeit*.

Az ír kereskedelmi növekedés jóval meghaladta mind a világlátlagot, mind az EU átlagát 1988 és 1995 között. Hét év alatt összesen 234 százalékkal nőtt a kivitel, 209 százalékkal a behozatal – amely a kereskedelmi mérleg javulásához, sőt tartósan 10 milliárd dollár feletti aktívumához vezetett. (Eközben az unió exportja 173 százalékkal, importja 167 százalékkal nőtt, a világkereskedelem pedig 180 százalékkal bővült.) Hangsúlyozandó, hogy nem a nyersanyagok vagy a félkész termékek kivitele, hanem az iparcikkek, azon belül is a gépxport dinamikus bővülése révén érte el az ír gazdaság a kiemelkedő fejlődést. Az import fő forrása Kelet-Európa, Afrika és Ázsia. Az export 72 százaléka irányul az EU-ba, de ez az arány csökkenést mutat. Vagyis Írország nem vált olyan mértékben függővé az EU piacaitól, mint a másik három ország. Az export harmadát az irodagépek, adatfeldolgozó gépek (számítógépek) teszik ki. Ezen kívül jelentős a vegyi cikkek aránya, amely szintén magas hozzáadott értéket tartalmaz, és az élelmiszerexport részaránya is jelentős. Az import nem annyira koncentrált, mint az export. Ugyanakkor érdekes, hogy ugyanazok a legfontosabb importcikkek, mint a legfontosabb exporttermékek: irodagépek és villamosági gépek. A gazdasági teljesítmény megoszlásáról annyit lehet megállapítani, hogy azon iparágak exportteljesítménye volt kiugró, amelyek eleve exportorientáltak voltak.

Írország fejlődéséből levonható tanulságokkal kapcsolatban *Nagy András* [2000, 52–53. o.] a következőket írja. „Írország a csatlakozást követően sokkal nyitottabbá vált, jelentősen nőtt a külkereskedelem és a nemzetközi tőkeáramlások szerepe, ami igen pozitívan hatott a növekedés ütemére. Írország esete is bizonyítja, hogy a nyitottság igen pozitívan hat egy kis belső piaccal rendelkező ország fejlődésére. Fontos tanulság, hogy a nyitott gazdaságok gyorsabban növekednek, mint a protekcionista politikát folytatók, de ezen túl, a viszonylag szegény nyitott országok gyorsabban növekednek, mint a gazdagabb nyitott országok. A megvizsgált négy ország közül Írország az egyik legnyitottabb, és GDP-jéhez mérten itt a legnagyobb az EU-országokkal folytatott kereskedelme.

Írország számára az európai integrációban való részvétel nemcsak sikerekkel, hanem súlyos nehézségekkel is járt, jelentős áldozatokat is kellett vállalnia. Az a várakozás, hogy a kereskedelem liberalizációját követően a belföldi vállalatok versenyképessége megnő, és exportra kezdenek termelni, nem teljesült. Az exportsikereket legnagyobb részben a külföldi befektetők vállalatai érték el. A kereskedelem liberalizálásához való alkalmazkodás során egész iparágak tűntek el, és sokan veszítették el munkájukat.

Írország kereskedelme az utóbbi három évtizedben rendkívül dinamikus fejlődött: a kivitel és a bevétel együttes értéke a GDP 60 százalékáról annak 105 százalékára nőtt, és ezzel az EU-országok között a legmagasabb szintet érte el. [...] Bár Írország lakossága kevesebb mint fele Magyarországnak, kivitele majdnem háromszor akkora, a magyar kereskedelmi mérleg 2-3 milliárd dolláros deficitjével szemben már rendszeresen 15–20 milliárd közötti exporttöbbletet ér el.”

Írország kereskedelmének dinamizmusa túlszárnyalta Spanyolországét és Portugáliáét, holott azok kereskedelme is jóval az EU átlagánál gyorsabban fejlődött. A külkereskedelemben elért kiugró sikerességét mutatja, hogy kiviteli többlete a többszörösére nőtt. Írország ebben a tekintetben is sokkal sikeresebb volt a dél-európai országoknál, melyek kereskedelmi mérlege végig jelentős importtöbbletet mutatott.

A dél-európai országokban megfigyelt tendenciákhoz hasonlóan az ír kereskedelemben is jelentősen bővült az ágazaton belüli csere, az összes forgalom 38 százaléka, az ipari cikkekének pedig 44 százaléka ugyanazon iparág párhuzamos exportjából és importjából származott már 1990-ben, azóta ez a hányad még emelkedett. Az európai integráció, a globalizálódás és a nemzetközi nagyvállalatok írországi betelepülése is az ágazaton belüli kereskedelmet serkentette. A sikeres ágazatoknál az ágazaton belüli kereskedelem bővülése különösen erős volt. Másfelől azok az iparágak, ahol magas az ágazaton belüli kereskedelem, szinte minden mutató tekintetében eredményesebbek, mint ahol alacsony: jobban nő a foglalkoztatottság, a termelés és az export. Szüksős belső piacuk és a hagyományos ipari tevékenységek hanyatlása miatt azonban az ágazatok közötti kereskedelem bővülése is erős volt.

A kereskedelem pozitívan járult hozzá a foglalkoztatottság alakulásához, mivel a termelés növekedése a kivitelnek volt köszönhető, ami a gazdasági szerkezet jelentős átalakulásával párosult: az erőforrások az alacsony termelékenységu és magas munkaintenzitású ágazatokból a magas termelékenységu és alacsony munkaintenzitású ágazatokba áramoltak.

Mivel Portugália és Spanyolország túlságosan az EU felé fordult, elvesztették korábbi beszerzési és célpiacikat Japánban, Észak-Amerikában, Ázsiában. Ezzel a kereskedelmi koncentrációval sebezhetőbbé vált gazdaságuk.

Ugyanez a folyamat lejátszódott az uniós felkészülés során Magyarországon is, amely az 1990-es évek elején gyorsan lemondott kelet-európai piacairól, és a visegrádi országokkal is csak nehezen tudott fenntartani nem túl jelentős arányú kereskedelmet. A stratégiai szempontú piacdiverzifikáció kapcsán szükséges volna ezeket a kapcsolatokat újra kiépíteni, amiben nyilván szerepe lesz az unió bővülésének, és a kibővülő uniós piacok aránya tovább nő a magyar külkereskedelemben.

Mind a négy ország esetében felváltotta a rejtett exporttámogatást nyújtó adórendszert a hozzáadott érték alapú adózás, amely kereskedelemösztönző hatású.

Írország és Portugália esetében azt figyelhettük meg, hogy az európai integráció során a fejlett technológiát igénylő és nagy nemzetközi keresletű villamos gépipari ágazatok kerültek túlsúlyba az exportban.

A négy ország példáját összefoglalva megállapítható, hogy a csatlakozás jelentős kereskedelembővítő hatással járt azon országok esetében, amelyek a modern gépgyártás piacát célozták meg. A csatlakozás a strukturális átalakuláson keresztül akkor hat erősen a külkereskedelemre, ha minél magasabb vámszínvonalat és minél szigorúbb importkorlátozást kell leépíteni. Magyarországon mindazon piaci harmonizálási folyamatok nagyrészt lejátszódtak már a csatlakozás előtt, amelyek a négy vizsgált országban az integráció mélyülése előtt végbementek.

A csatlakozás lehetséges hatásai az importra

Ami a jövőt illeti: amint a GKI Rt. előre jelezte, 2003–2006-ban évi átlagban 12 százalék lesz az áruforgalmi import növekedése, tehát a gazdaság erős importigényessége középtávon is fennmarad a következő okok miatt:

- a forint hosszú időszakon át érvényesülő reálfelértékelődése megnövelte az import versenyképességét;

- az olcsóbb bérű országok az importon keresztül is egyre jobban integrálódnak az európai–magyar gazdaságba;

- a jövedelmek további várható differenciálódása miatt nő a fogyasztás importigényessége, mivel a magas jövedelmi kategóriába tartozók fogyasztásában magasabb az import;

- a feldolgozóipar 2003–2006-ban várhatóan lényegesen gyorsabban (átlagosan évi 6-7 százalékkal) bővül, mint 2000–2003-ban (évi átlagos 1,8 százalék), amit csak a magas importtartalmú gépberuházások alapozhatnak meg.

Az import fele *gépipari termék*, s várható, hogy ennek *súlya tovább emelkedik*. Igen jelentős hányada olyan részegységekből áll, amelyek további feldolgozás után kivitelre kerülnek. A gépipari termékek behozatalának növekedése irányába hat a *gépkocsik és a tartós fogyasztási cikkek* iránti lakossági kereslet erősödése, a vállalkozások *beruházási célú gépek és berendezések, adatátviteli berendezések* iránti igényeinek növekedése. A magyar agrárgazdaság nehézségei és az agrárvámok EU-országok felőli teljes lebontása következtében indokolt arra számítani, hogy az EU-hoz való csatlakozás magával hozza az agrárbehozatal emelkedését.

A feldolgozott és gépipari termékek behozatala szempontjából is legfontosabb az *Európai Unió*, ahonnan ezek több mint 60 százaléka származik; középtávon ez az arány növekedni fog. A feldolgozott termékek lassú importarány-növekedése figyelhető meg a *fejlődő országok* felől is, amiben elsősorban versenyképes árainknak – és nem a kiváló minőségnek – van és még lesz is szerepe. A *nyersanyagok és energiahordozók* zöme, mintegy 80 százaléka továbbra is a *kelet-európai országokból*, elsősorban Oroszországból érkezik a következő években, de ez az átlagosnál lassabban bővül.

Az EU-belépés következtében a magyar gazdaságban az importverseny nőni fog a következők miatt:

- megszűnik az EU-országokból származó import vámja;

- az EU közös vámjai többségében alacsonyabbak a mostani magyar vámoknál, ez az EU-n kívüli import versenyképességét fogja kissé növelni;

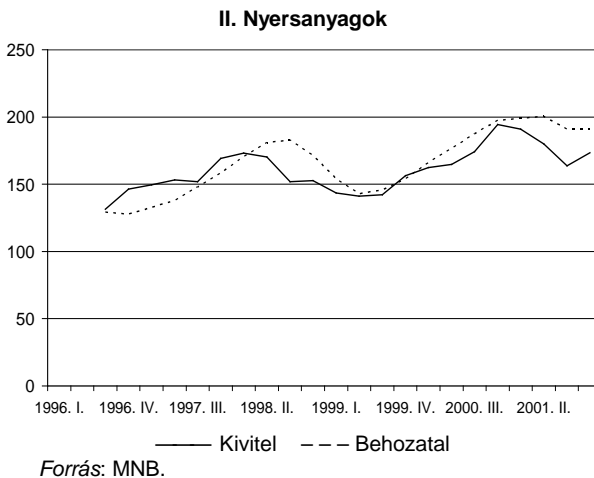
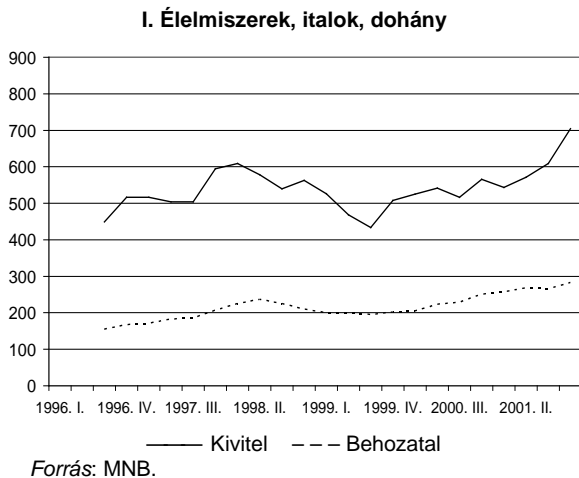
- az agrárkereskedelem – a vámok maradék 10 százaléka után – teljesen liberalizált lesz, ami javítja az EU-import versenyképességét, nehéz helyzetbe hozva a nem elég hatékonyan működő magyar gazdálkodókat. Mivel az EU agrárvámjai magasabbak e termékeknél, a harmadik országokkal szemben erősödik a vámvédelem.

Az *1. ábrán* látható, hogy a külkereskedelmi egyensúly a legnagyobb, gépek és szállítóeszközök áruőcsoportban nagyjából kiegyenlített, enyhe kiviteli többlettel számolhatunk, de a továbbfeldolgozásra importált alkatrészek és részegységek hazai gyártással való helyettesítése, a hazai beszállítás arányának növelése javíthatná az egyenleget. A feldolgozott termékek körében enyhén növekszik a deficit, itt kulcsfontosságú a hazai termelés korszerűsítése, a termelékenység javítása. Ebben az árucsoportban magas a bémunka, ami igen érzékeny a forint árfolyamára. Ha erősödik a forint – márpedig ez várható a következő években –, itt nem várható az egyenleg javulása, különös tekintettel az olcsó ázsiai áruk versenyére. Az agrártermék-kereskedelem élenkülése a mérleget kis mértékben pozitívan befolyásolhatja: itt a mérleg többlete 200–400 euró között mozgott 1996–2002 között. A nyersanyagok és az energia exportja elhanyagolható nagyságú, a

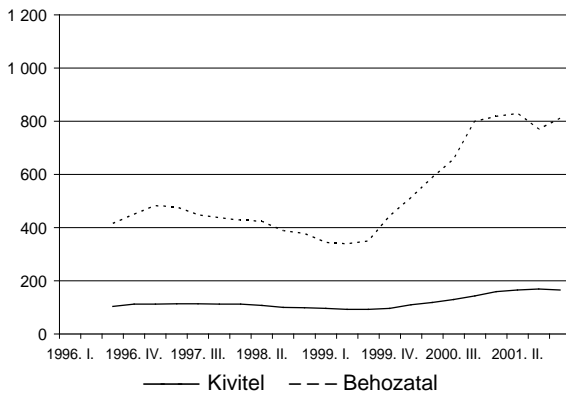
hazai felhasználás volumene sem változik lényegesen. Ezért a kereskedelmi mérleg alakulása nagyban függ a világpiaci árak alakulásától, s a mérleg kilengése akár 500 millió euró is lehet.

1. ábra

Az export és import alakulása negyedévenként árucsoportok szerint
(Háromhavi mozgó átlagok, millió euróban)

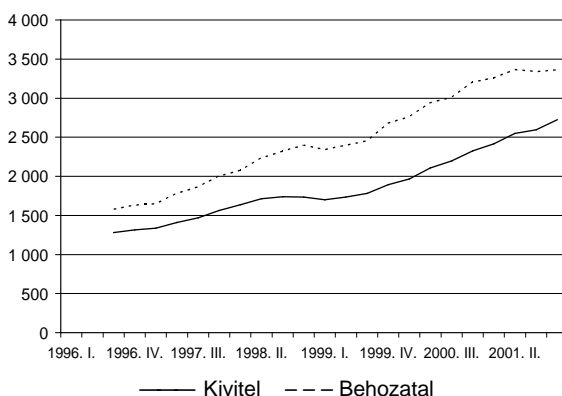

III. Energiahordozók

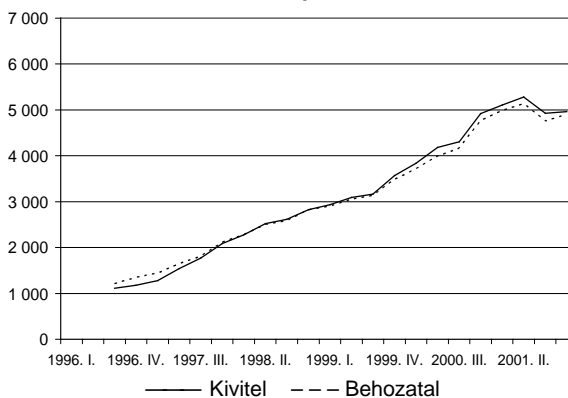
Forrás: MNB.

IV. Feldolgozott termékek

Forrás: MNB.

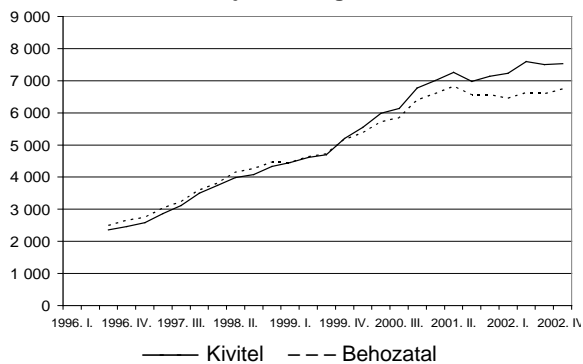
V. Gépek

Forrás: MNB.

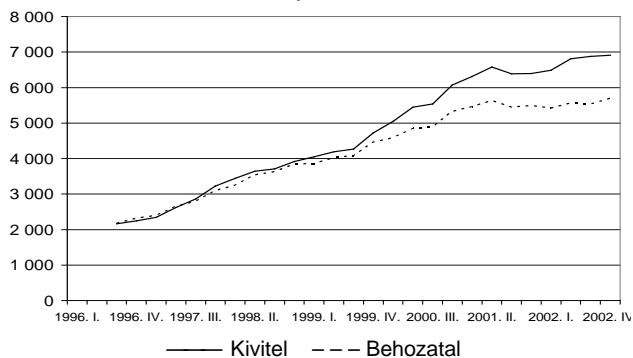
Az export és import alakulása negyedévenként országcsoportok szerint
(Háromhavi mozgó átlagok, millió euróban)

Fejlett országok

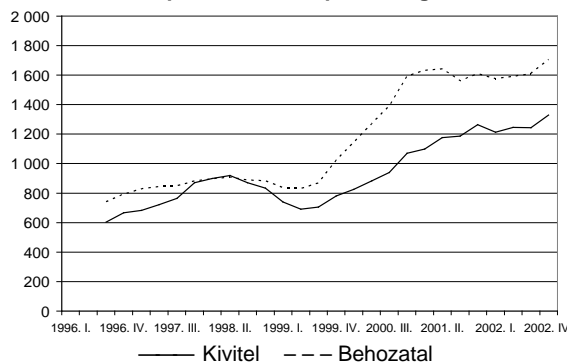
Forrás: MNB.

Európai Unió

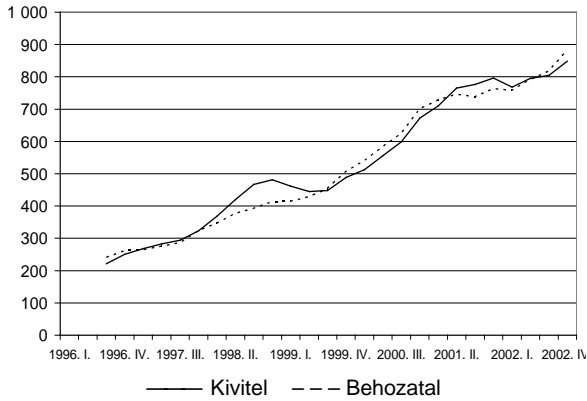
Forrás: MNB.

Közép- és kelet-európai országok

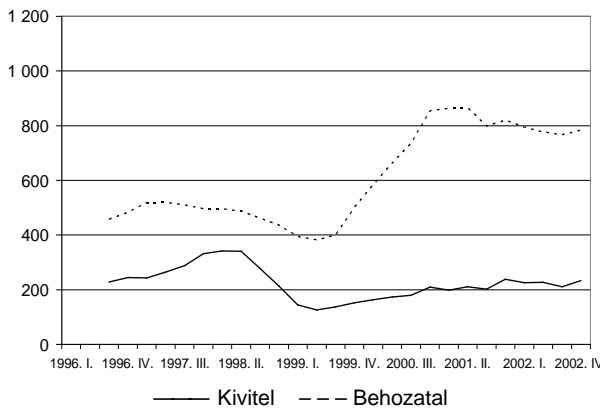
Forrás: MNB.

CEFTA-országok

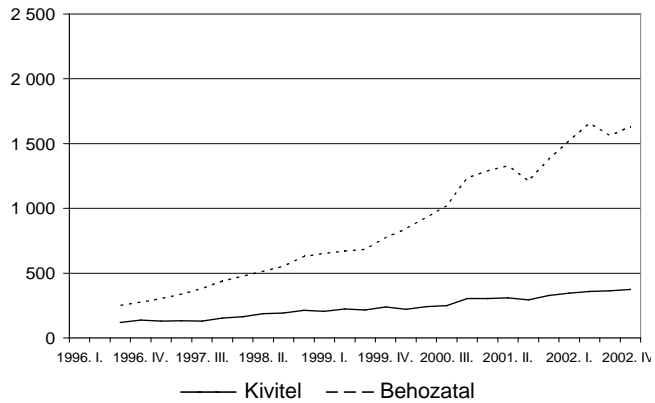
Forrás: MNB.

FÁK-országok

Forrás: MNB.

Fejlődő országok

Forrás: MNB.

Az országcsoportok szerint megbontott külkereskedelmi forgalom (lásd a 2. ábrát) egyértelműen növekvő többletet mutat a fejlett országok, ezen belül az EU viszonylatában, ahol a gépek és szállítóeszközök dominálnak. Viszonylag kiegyensúlyozott a forgalom a CEFTA-országokkal is. A FÁK-országokkal, ahonnan az energiainport nagy része származik, tartósan deficitese a mérleg. Az orosz gazdaság válságát jól mutatja a kivitel 1998 utáni visszaesése, a lassú kilábalást jelzi annak csak nagyon enyhe növekedése. Itt a mérleg egyértelműen a kivitel élénkülésének függvénye. Ami a fejlődő országokat illeti, térfelületük a magyar gazdaságban igen látványos, a behozatal euróban hét év alatt mintegy kilencszeresre nőtt, amit a kivitel szinte egyáltalán nem ellensúlyozott. Komoly külgazdasági stratégiai feladat ezért a jövőben az ázsiai országok termékeinek kiszorítása az import egy részének hazai termeléssel való felváltásával. Az ebből a régióból származó befektetések ösztönzése ebből a szempontból kulcsfontosságú. Mivel Ázsia hatalmas piac, a piaci munka erősítése, az export ösztönzése legalább olyan lényeges eleme kell, hogy legyen a külgazdasági stratégiának, mint az import kiszorítása.

Felhasznált irodalom

- Ágazati Kapcsolatok Mérlege. KSH, Budapest, 1991, 1992, 1993, 1995, 1996, 1998.
- Antalóczy Katalin* [1996]: Külkereskedelmi folyamatok 1995-ben. *Külgazdaság*, július–augusztus.
- Antalóczy Katalin* [1997]: Változó tendenciák a külgazdaságban. *Külgazdaság*, július–augusztus.
- Antalóczy Katalin* [1999]: Külgazdasági trendek Magyarországon 1995 és 1998 között. *Külgazdaság*, június.
- Búzás Sándor – Novák Csaba* [2000]: A magyar exporttevékenység alakulása (az Európai Unió piacán) a munkaerőköltségek tükrében. MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest.
- Countries in Transition*, 1999, 2000, 2001. The Vienna Institute for International Economic Studies, Vienna.
- Czakó Erzsébet* [2001]: A vállalati versenyképesség alakulása a kilencvenes évek második felében. *Vezetéstudomány*, 1. szám.
- Dobrinski, R.* [1996]: Economic Transformation and the Changing Pattern of European East-west Trade. In: *Dobrinski, R. – Landesmann, M.: Transforming Economies and European Integration*. Edward Elgar, Vienna.
- Forgon Mária – Waldhausel Péterné – Zsellér Gyula* [1996]: Az importigényesség alakulásának elemzése az ÁKM alapján 1986–1993. KSH, Budapest.
- GKI [2001]: A forint árfolyamsvája szélesítésének makroszintű és vállalati hatásai. GKI Rt.
- Hamar Judit* [1996]: A kereskedelmi mérlegre ható főbb tényezők és a magyar gazdaság importigényességének alakulása. *Külgazdaság*, december.
- Hamar Judit* [1999]: Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatása Spanyolország külkereskedelmére. *Külgazdaság*, december.
- Hamar Judit* [2000]: Magyarország külkereskedelmének jellemzői és az EU-csatlakozás várható hatásai. *Külgazdaság*, június.
- Hamar Judit* [1997]: A kereskedelmi mérlegre ható főbb tényezők és a magyar gazdaság importigényességének alakulása. Kopint-Datorg Rt., március.
- Kovács Zoltán Ákos* [2002]: Komparatív előnyök és az áruszerkezet változása Magyarország Európai Unióval folytatott kereskedelmében. *Külgazdaság*, július–augusztus.
- Landesmann, M. – Stehrer, R.* [2002]: Trade Structures, Quality Differentiation and Technical Barriers in CEE-EU Trade. Research Report, No. 282., WIIW, Vienna, január.
- Molnár Attila* [2002]: A magyar agrárgazdaság versenyképessége az uniós piacokon. *Külgazdaság*, október.
- Nagy András* [1999]: Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatása Portugália külkereskedelmére. *Külgazdaság*, július–augusztus.
- Nagy András* [2000]: Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatása Írország külkereskedelmére. *Külgazdaság*, március.
- Oblath Gábor* [2000]: Magyarország cserearányainak alakulása. *Külgazdaság*, szeptember.
- Pula Gábor* [1999]: Modernizáció és deficit. *Külgazdaság*, április.
- Somogyi Dorottya* [1999]: Az Európai Unióhoz való csatlakozás hatása Görögország külkereskedelmére. *Külgazdaság*, november.

- Viszt Erzsébet* (szerk.) [1997]: Külgazdasági veszélyzónák a vállalati várakozások, szándékok tükrében. Tanulmány. GKI Rt., július.
- Viszt Erzsébet* [2002]: A versenyképesség alakulása Magyarországon az EU-csatlakozás előtt. *Európai Tükör*, december.
- Viszt, Erzsébet – Borsi, Balázs* [2001]: Structural changes in the Hungarian economy and foreign trade in 1993–1998. *Acta Economica*, 2. szám.
- World Investment Report 2002. UNCTAD.